

УДК 130.2:159.923.2.072.42
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.6>

І. С. Караєва,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6657-9583>
аспірантка,
викладач кафедри філології та перекладу
Київського національного університету технології та дизайну

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ПРОГНОСТИЧНИХ РОМАНІВ ОЛДОСА ГАКСЛІ

Постановка проблеми. Ідея пошуку досконалості знайшла своє відображення в творах представників різних культурних епох від «Держави» Платона до сучасних зразків творів з елементами художньої умовності. Успадкувавши весь комплекс філософських, політичних та етичних проблем від утопій, філософський роман намагається вирішити їх з позицій свого часу. Прогностичний філософський роман з'являється як реакція на ті чи інші процеси і тенденції в житті людини. Художня форма твору уможливорює укрупнити і акцентувати аналізовану проблему, надати їй масштабності, показати як прогрес трансформується в регрес. Автори філософських прогностичних романів намагаються не тільки передбачити майбутнє, змодельовати його, а й прокоментувати певні елементи сучасності, їхню еволюцію та негативні наслідки.

Аналіз останніх досліджень. Філософським підґрунтям дослідження послуговували роботи українських філософів – представників метаантропологічного напрямку сучасної філософської антропології Н. Хамітова та С. Крилової. Філософська антропологія як метаантропологія значну увагу приділяє майбутньому людини, її особистості та суспільству, в якому вона житиме. Н. Хамітов в роботі «Філософсько-антропологічні есеї» зазначає, що методологічні основи метаантропології формулюють закон, який уможливорює прогнозування еволюції світу людини [6, с. 144]. В спільній роботі Н. Хамітова та С. Крилової «Людина і культура: словник» зазначається, що філософське мистецтво у художній картині світу презентує зустріч з майбутнім [7, с. 250].

Мета. Продемонструвати філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі на прикладі антиутопій «Прекрасний новий світ», «Мавпа і сутність» та утопії «Острів». спозиціонувати антиутопії та утопію О. Гакслі як зразки філософського мистецтва.

Основний матеріал. Елемент передбачення майбутнього завжди існував і буде існувати в світовій культурі. Твори, що пропонують утопічну модель культури, існують як явище філософсько-художньої думки ще з античності. Культурно-філософська традиція звернення до майбутнього – одна з універсальї людського буття.

Осмислення утопії як проекту можна розглядати як упевненість у можливостях людини та припущення про мінливість світу. Утопічна свідомість характеризується тим, що в ній утопія стає домінуючою формою переживання, споглядання та дії. Проблемою утопічної свідомості ХХ ст. стало питання здійсненності утопій, що й призвело до появи антиутопії, яка характеризується засудженням тоталітарного ладу з його маніпуляціями свідомістю, розгубленістю перед негативними наслідками науково-технічної революції, тривогою за долю особистості в регульованому та бюрократизованому суспільстві [14, с. 86]. Як універсалія культури, утопія та її антипод – антиутопія, – мають прогностичний характер, вони спрямовані на реальність, яку треба змінити. Наш власний термін «прогностичний роман» об'єднує в загальну концепцію всякий художній твір романного жанру, що пропонує проект майбутнього людства – як позитивного (утопія) так і негативного (антиутопія та її різновиди). Це уможливорює сконцентрувати увагу не на жанрі роману, а на ідейному наповненні художнього твору.

Метаантропологія – одна із тенденцій розвитку Київської світоглядно-антропологічної школи, започаткованої академіком В. Шинкаруком та продовженої Н. Хамітовим, акцентує увагу на дослідженні меж буття людини, його екзистенціальних вимірах та умовах комунікації в цих вимірах. Воля до творчості, яка зароджується на етапі особистісного рівня світогляду, і досягає вершини в філософському світогляді, з необхідністю провокує автора моделювати майбутнє людини, її особистості, суспільства й культури. Н. Хамітов в роботі «Філософсько-антропологічні есеї» зазначає, що методологічні основи метаантропології формулюють закон, який «дозволяє прогнозувати перспективи еволюціонування людини і її світу» [6, с. 144]. Моделювання майбутнього в художній формі інтерпретується як прогностичний твір, який змальовує майбутнє в позитивному чи негативному ключі. Такі твори є зразками філософського мистецтва. За визначенням Н. Хамітова та С. Крилової філософське мистецтво у художній картині світу «зустрічається з майбутнім і вічним» [7, с. 250]. Філософське мистецтво, представлене прогностичними романами в цілому, і О. Гакслі

зокрема, презентує художні зразки майбутнього людини, її особистості, суспільства й культури.

Звернення О. Гакслі до прогностичного філософського роману було не випадковим, адже письменник завжди вболівав за майбутнє людства та намагався вказати шлях до щасливого майбутнього. Свідченням тому слугують романи раннього періоду творчості, антиутопії й утопія, в яких автор намагається відшукати шляхи виживання людини, збереження та збагачення її культури в майбутньому світі. Яскравими зразками суто прогностичних романів можна назвати антиутопії О. Гакслі «Прекрасний новий світ» / «Brave New World» (1932) [2], [3], «Мавпа і сутність» / «Ape and Assence» (1948) [8], та утопію «Острів» / «Island» (1962) [11].

Зазначимо, що в романах раннього реалістичного спрямування привертає увагу інтерес автора до проблеми суспільного ідеалу – теми, що завжди хвилювала філософів і мислителів від античності до сьогодення та спонукала їх моделювати майбутнє людства. Для О. Гакслі характерною рисою художньої інтерпретації теми майбутнього є намагання гармонізувати філософську, наукову і художню картини світу. Спочатку О. Гакслі втілював свої прогностичні ідеї у вигляді окремих епізодів у романах раннього періоду творчості серед яких «Жовтий Кром» / «Crome Yellow» (1921) [4], «Це опале листя» / «Those Barren Leaves» (1925) [13], «Контрапункт» / «Point Counter Point» (1928) [9], «Час повинен зупинитись» / «Time Must Have a Stop» (1944) [12]. Вже в першому романі О. Гакслі «Жовтий Кром» футуристичні роздуми О. Гакслі лягли в основу гіпотези містера Скоугана про Раціоналістичну державу, в якій, в залежності від рівня інтелекту й темпераменту, люди розділяються на три касты: керуючі інтелектуали, фанатики і стадо. Вустами містера Скоугана О. Гакслі промовляє: «На місце системи, створеної природою, прийде система знеособленого розмноження. Гігантські державні інкубатори заповнюватимуться ряд за рядом вагітними колбами, які постачатимуть світові потрібне йому населення» [4, с. 36]. За гіпотезою містера Скоугана (разом з ним і автора роману) люди поділятимуться на види відповідно до рівня розуму й темпераменту: мислячі правителі, люди віри і стадо, а правити буде обрана рада мислителів [4, с. 171]. Слід згадати й роздуми Френсіса Челайфера з роману «Це опале листя», який змальовує утопічну державу загального процвітання та стверджує, що, коли кожний буде багатий, освічений і отримає час для дозвілля, нудьга заволодіє всіма [13]. Надалі проекти О. Гакслі щодо майбутнього людства знайшли відображення в романі «Контрапункт». Персонаж-художник Марк Ремпін транслює роздуми О. Гакслі над проблемами існування людини у світі майбутнього. Марк Ремпін негативно ста-

виться до цивілізації й того способу життя, який вона пропонує [9]. Песимістичне бачення майбутнього людства Марк Ремпін відтворює в картині, де люди зображені карликами і виродками із хвостами (ймовірно, попередники особин нижчих каст з роману «Прекрасний новий світ» та мешканців постатомного суспільства з роману «Мавпа і сутність»). Слід згадати також передбачення Джона Барнака (а разом з ним і О. Гакслі) з роману «Час повинен зупинитись». Його вустами О. Гакслі акцентує увагу на проблемі зростаючого прагнення Росії до панування в Європі і на Середньому Сході, експансію Китаю на решті території Азії та руху Азії в напрямку індустріалізації [12]. Зауважимо, що в романі «Час повинен зупинитись», який побачив світ у 1944 році, О. Гакслі передбачив сьогодення. Свої роздуми О. Гакслі вклав у уста Джона Барнака, який пророкує, що потоки дешевих товарів хлинуть на ринки країн з білим населенням, і біла людина сприйме це як новий casus belli (лат. випадок для війни, військовий інцидент – К. І.) – привід до неминучої війни між расами [12].

Логічним завершенням роздумів О. Гакслі над майбутнім людства став філософський роман «Прекрасний новий світ», в якому автор торкається найважливіших питань сучасної йому епохи: науково-технічний прогрес та його вплив на майбутнє людства, поширення фашизму в Європі та Азії, психологічний та фізіологічний вплив на свідомість людини тощо. О. Гакслі створює державу Форда 2500 року, але, фантазуючи про майбутнє, автор воював з сучасним йому світом. О. Гакслі змодельовав «ідеальну» державу з високим рівнем технічного розвитку і чітким суспільним устроєм. Він змальовує, як усупереч законам природи, тоталітарна технократична верхівка методом «промивання мізків» намагається створити нову людину, яка живе в бездуховному суспільстві, де істина і краса замінені «щастям» і комфортом. Головний герой Джон Дикун є втіленням гуманістичної ідеї про величність і неповторність людського життя, про вільну незалежну особистість. Важливо, що О. Гакслі наділяє свого героя волею до особистісної свободи, що й дає Джону Дикуну сили до кінця витримати боротьбу з могутньою системою тоталітарного суспільства та вирішувати, за визначенням Н. Хамітова та С. Крилової, «проблему смислу життя як проблему смислу свободи – свободи вибору і свободи досягнення обраного» [7, с. 197].

Таким чином, в романі «Прекрасний новий світ» О. Гакслі одним з перших заперечив найдосконаліші доктрини науково-технічного прогресу, які ставлять необхідною умовою насильство над індивідуальністю, позбавлення її свободи вибору, думки і вчинку. В романі «Прекрасний новий світ» він змодельовав такий світ і культуру,

де все серійне, стандартне потрактовується як бездуховне. Автор роману підкреслює, що в романі «...не йдеться про науковий прогрес сам по собі, а про те, як цей прогрес впливає на людські особистості» [1, с. 12]. Про це О. Гакслі пише і в есеї «Music at Night», де наголошує, що на сучасному йому етапі першочерговою виступає проблема особистості, яка виражається в праві на щастя і самовираження [15, с. 105]. О. Гакслі насторожує те, що в тоталітарному технократичному суспільстві людина легко втрачає особистість, погоджуючись замінити її на матеріальний комфорт і «штучне» щастя. На його думку, шляхом «промивання мізків» з людського матеріалу можна сформувати новий тип людей, у яких «нема хвилювань, сильних переживань, вони так скондиціоновані, що практично не можуть вийти за рамки установленої поведінки. А коли щось не так, то є сома» [3, с. 120]. Заслуга О. Гакслі була в тому, що він зумів передбачити в особі цих фантастичних створінь появу дійсного типу – істот, які лише зовнішністю нагадують людей, але позбавлені психологічної багатомірності й особистісних характеристик людини.

Антиутопія О. Гакслі «Мавпа і сутність» – це ще одне попередження людству. Автор змальовує Північну Америку ХХІІ ст., що потерпає від наслідків третьої світової ядерної війни. О. Гакслі повертається до проблеми згубного впливу науково-технічного прогресу на людську цивілізацію й підкреслює думку про те, що природа жорстко покарає людину за її бездумну поведінку. У романі «Мавпа і сутність» вустами Архінамістника автор проголошує, що прогрес є лише вигадкою про те, ніби можна отримати щось, нічого не віддавши натомість, ніби можна виграти в одній області, не заплативши за це в іншій [8]. Як і в романі «Прекрасний новий світ», головною проблемою О. Гакслі бачить деструктивну сутність людини. Суспільство майбутнього в романі «Мавпа і сутність» доведено до гротеску – люди перетворились на людиноподібних істот, які продовжують деградувати на руїнах колишнього життя. Так, Богом став Веліал – союзник сатани, розп'яття поступилось місцем парі ріг, кохання замінене зляганням, наука посаджена на ланцюг, адже найкращі представники світової науки – Майкл Фарадей, Луї Пастер, Альберт Ейнштейн, прикуті ланцюгами, покійно витримують знущання мавп. Проте О. Гакслі продовжує вірити у внутрішні ресурси людини: «Тільки пізнавши сутність свою кожен з нас перестає бути мавпою», – запевняє автор [8, с. 84]. За сюжетом роману, окремим представникам людського суспільства вдалось врятуватись від суспільства бабуїнів – серед них закоханий доктор Альфред Пул, прибулець з цивілізованого світу, та юна Лула, яка жила під гнітом мавп.

Пророцтва О. Гакслі насторожували самого автора, адже у Передмові до роману «Прекрасний новий світ» [1, с. 18], написаній чотирнадцять років опісля, О. Гакслі дійшов висновку, що найближчим часом його пророцтва можуть стати реальністю. Він вважав, що еквіваленти соми, гіпнопедії і наукової системи створення каст стануть звичайними явищами уже через три-чотири покоління. А у збірці есеїв «Повернення до Прекрасного нового світу» / «Brave New World Revisited» (1958) О. Гакслі задекларував, що пророцтва, зроблені в 1931 році, справдилися набагато раніше, ніж він очікував [10]. Свідченням тому, наголошує автор, слугує низка фактів: в середині ХХ ст. швидко збільшення чисельності населення на тлі виснаження природних ресурсів, руйнування соціальної стабільності, погіршення добробуту окремих індивідів, науково обґрунтоване маніпулювання свідомістю людини, спрямоване на те, щоб відвернути увагу мас від реальної соціально-політичної ситуації, що уявляє на думку автора найбільшу небезпеку.

Востанньому романі автора «Острів» (1962) [11] О. Гакслі звертається до теми, що цікавила багатьох західних мислителів – філософсько-релігійні ідеї Сходу, які на той час поширились на Заході і впливали на розвиток культури західних країн. Цю тему осмислювали А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, К. Г. Юнг, Е. Фромм та ін. Домінантою східного способу буття є духовність людини – споконвічна універсалія людського існування. Звернення мислителів Заходу до східних культурно-філософських традицій пояснюється тим, що східна культура дає інші, часом полярні західним, відповіді на головні питання людського буття. Домінанта духовного, яку пропонує східна культура, відстоюється і сучасними українськими дослідниками. Зокрема, Н. Хамітов розглядає проблему взаємодії Західної і Східної культур у методологічних координатах метаантропології як шляху людського буття в світі та підкреслює, що його (буття) основними початками виступають природність, фаталізм і невідворотна віддяка (карма)» [5, с. 29].

Серед письменників-сучасників О. Гакслі до культурної спадщини Сходу зверталися Р. Ролан, Дж. Селінджер, Г. Гессе, Ю. Яновський, Дж. Керуак, Р. Пірсіґа, А. Мердок, М. Барбері. Всі вони шукали альтернативи буття та світогляду тогочасного західного суспільства. О. Гакслі разом з іншими письменниками знайшли відповіді на актуальні питання в реаліях східної культури та талановито відобразили означені процеси в своїх творах.

В романі «Острів» (1963) [11] духовні пошуки О. Гакслі привели до східної культури, її високої духовності та життєвих практик, що уможливило долучитися до розв'язання ключових протиріч людського буття – людини і природи,

розширення меж людської свідомості й буття, поглиблення любові до Іншого. Письменник в художній формі намагається осмислити вічні й завжди актуальні суперечності людського буття, що корелюють з культурними універсалами життя і смерті, часу і вічності, душі, духу й тіла. О. Гакслі створює модель ідеального буддистського суспільства, метою якого є людська гідність, здоровий глузд і свобода [11]. Значення роману «Острів» полягає в тому, що О. Гакслі запропонував шлях порятунку людства за рахунок контролю над народжуваністю, поверненні до природи та техніці буддистського споглядання. Внутрішня гармонія і гармонія з оточуючим світом є основою культури ідеального суспільства Пала, змальованого в романі «Острів». Образ досконалої особистості для О. Гакслі, як і для буддизму, передбачає наявність милосердя, доброти і терпимості.

Висновки. В статті осмислено філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі та продемонстровано на прикладі антиутопій «Прекрасний новий світ», «Мавпа і сутність» та утопії «Острів». Доведено, що ідея моделювання буття та світогляду людини майбутнього бере свій початок в романах першого періоду творчості «Жовтий Кром», «Контрапункт», «Це опале листя», «Час повинен зупинитись». На прикладах романів «Прекрасний новий світ» та «Мавпа і сутність» продемонстровано створену модель культури майбутнього, де згубні наслідки науково-технічного прогресу в умовах тоталітарних суспільств руйнують природні начала людської особистості і перетворюють людину на позбавлений індивідуальності механізм. Доведено, що в романі «Острів» О. Гакслі запропонував модель ідеального суспільства, побудованого на принципах буддистської культури. Виокремлено думку О. Гакслі про те, що тільки духовний прогрес людського суспільства та культури може забезпечити щасливе майбутнє людства.

Література

1. Гакслі О. Авторська передмова до другого видання роману «Який чудесний світ новий. Пер. з англ. Віктор Морозов. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. С. 8–18.
2. Гакслі О. Прекрасний новий світ / пер. з англ. С. Маренка. Всесвіт. 1994. № 5–6. С. 64–119.
3. Гакслі О. Прекрасний новий світ / пер. з англ. С. Маренка. Всесвіт. 1994. № 7. С. 96–135.
4. Гакслі О. Жовтий Кром. Пер. з англ. В. В. Вишневого В. В. Київ: Український письменник, 2011. 226 с.
5. Хамітов Н. В. Прояснення специфіки східного і західного шляхів людського буття у світі. *Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології* / ред. д. ф. н., проф. Н. Хамітов. Київ: КНТ, 2017. С. 19–31.
6. Хамітов Н. В. *Философско-антропологические эссе*. Киев: КНТ, 2021. 284 с.
7. Хамітов Н., Крилова С. Людина і культура: словник. *Філософська антропологія, філософія культури, культурологія*. Київ: КНТ, 2022. 295 с.
8. Huxley A. *Ape and Assence*. Random House, 2005.
9. Huxley A. *Point Counter Point*. Random House, 2004.
10. Huxley A. *Brave New World Revisited*. London: Vintage, 1994. 154 p.
11. Huxley A. *Island*. London: Vintage Publishing, 2005. 286 p.
12. Huxley A. *Time Must Have a Stop*. Random House, 2015.
13. Huxley A. *Those Barren Leaves*. Random House, 2005.
14. Чорна Л. В. Роль утопічного «вбрання» для суспільного ідеалу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 13. С. 86–90.
15. Huxley A. *Music at Night*. New York, 1970. 303 p.

Анотація

Караєва І. С. Філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі. – Стаття.

В статті осмислено різні моделі суспільства майбутнього в антиутопіях й утопії О. Гакслі. Наш власний термін «прогностичний роман» об'єднує в загальну концепцію всякий художній твір романного жанру, що пропонує проект майбутнього людства, як позитивного (утопія) так і негативного (антиутопія та її різновиди). Це уможливорює сконцентрувати увагу на ідейному наповненні художнього твору. Художня форма твору дозволяє укрупнити і акцентувати аналізовану проблему, надати їй масштабності, показати як прогрес трансформується в регрес. Автори філософських романів намагаються не тільки передбачити майбутнє, змодельювати його, а й прокоментувати певні елементи сучасності, їхню еволюцію та негативні наслідки. Антиутопічні моделі в художній творчості О. Гакслі можна поділити на такі, де панує тоталітаризм в тандемі з технічним прогресом, який випереджає прогрес духовний («Прекрасний новий світ»), та моделі технічно деградованого людського суспільства внаслідок безконтрольного використання ядерної енергії («Мавпа і сутність»). Ідеальна (утопічна) модель суспільства, культури й особистості презентована в романі «Острів». Дана модель укорінена в буддистській культурній традиції. В романі О. Гакслі світ, як страждання, долається внутрішнім ресурсом людини, через заглиблення в себе, що уможливорює досягнення стану остаточного звільнення від повторних народжень. Філософський роман «Острів» презентується як зразок академічного філософського мистецтва, адже його концептуальні персонажі акумулюють в собі досвід попередньої філософської культури і мають глибокий вплив на сучасну й майбутню філософську культуру. Дослідження здійснено за допомогою філософських методів – метаантропологічний, герменевтичний; загальнонаукових – системний та структурно-функціональний; дисциплінарного – історичний; міждисциплінарного – історико-біографічний.

Ключові слова: Олдос Гакслі, прогностичний роман, метаантропологія, утопія, антиутопія.

Summary

Karaieva I. Philosophical Dimensions of Aldous Huxley's Prognostic Novels. – Article.

The article elaborates various models of future society in A. Huxley's dystopias and utopias. Our own term «prognostic novel» unites in a general concept any artistic work of the novel genre that offers a project for the future of humanity, both positive (utopia) and negative (dystopia and its varieties). This makes it possible to focus attention on the ideological content of the work of art. The artistic form of the work makes it possible to consolidate and emphasize the analyzed problem, to give it scale, to show how progress is transformed into regression. Authors of philosophical novels try not only to predict and model the future but to comment certain elements of modernity, their evolution and negative consequences. Dystopian models in the artistic work of A. Huxley can be divided into those where totalitarianism exists in tandem with technical progress which is ahead of spiritual progress («Brave New World»), and models of a technically

degraded human society due to the uncontrolled use of nuclear energy («Ape and Essence»). An ideal (utopian) model of society, culture and personality is presented in the novel «Island». This model is rooted in the Buddhist cultural tradition. In A. Huxley's novel, the world, as suffering, is overcome by the internal resource of a person, through immersion in himself, which makes it possible to achieve the state of final liberation from rebirths. The philosophical novel «Island» is presented as an example of academic philosophical art, because its conceptual characters accumulate the experience of previous philosophical culture and have a deep influence on modern and future philosophical culture. The research was carried out with the help of philosophical methods – metaanthropological, hermeneutic; general scientific – systemic and structural and functional; disciplinary – historical; interdisciplinary – historical and biographical.

Key words: Aldous Huxley, Prognostic Novel, Metaanthropology, Utopia, Dystopia.